

Aleksandar Stamatović, *Vojna privreda druge Jugoslavije (1945-1991)*,
Vojnoizdavački zavod, Beograd 2001, str.148

Danas kada se kod nas objavljuje vrlo malo radova iz oblasti privredne istorije ohrabruje pojava knjige *Vojna privreda druge Jugoslavije (1945-1991)*, autora Aleksandra Stamatovića koji je dugi niz godina bio u prilici da lično učestvuje i rukovodi vojnoprivrednim aktivnostima, budući u periodu od 1989. do 1992. godine pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu za Vojnoprivredni sektor. Po rečima samog autora, osnovni cilj teksta je »da se objektivno izlože uslovi u kojima je razvijana i u kojima je funkcionisala vojna privreda druge Jugoslavije, rezultati ostvareni u razvoju, osvajanju, proizvodnji, uvozu i izvozu sredstava i sistema naoružanja i vojne opreme (NVO), vojnih tehnologija i vojnog inženjeringa« (str. 7). Pored toga što prati razvoj naše vojne privrede, knjiga nas upoznaje i sa organizacijom, strukturom i načinom rukovođenja i finansiranja Vojnoprivrednog sektora SFRJ čija delatnost je, iz razumljivih razloga, redovno skrivena od javnosti.

U prvoj glavi *Putevi opremanja naoružanjem i vojnom opremom* (9-34) autor daje opšti pregled faktora koji utiču na utvrđivanje odbrambene strategije i vojne doktrine svake države i prema kojima, nakon Drugog svetskog rata, razlikujemo tri osnovne grupe zemalja koje su sledile tri dominantna puta ka materijalizaciji odbrambene koncepcije: prvi, potpuna ili skoro potpuna samostalnost u opremanju sopstvenih oružanih snaga, drugi, delimična samostalnost u opre-

manju oružanih snaga u meri u kojoj to ne ugrožava vođenje nezavisne politike i samostalnog privrednog razvoja i treći, opremanje sopstvenih oružanih snaga pretežno ili u potpunosti putem uvoza naoružanja i vojne opreme. Zemlje koje su želele da podu prvim putem morale su pre svega da se usredsrede na unapređenje istraživačko-razvojnog rada u oblasti vojne tehnike i na razvoj sopstvenog vojnoindustrijskog potencijala. U nastavku teksta dat je koristan pregled organizacije, finansiranja i proizvodne delatnosti vojne industrije SAD, SSSR, Velike Britanije i Francuske.

Druga glava *Istorijska retrospektiva* (35-49) najinteresantnija je istoričarima. U ovom delu teksta prati se nastajanje i razvoj vojne industrije kod nas od osnivanja prvog vojnog arsenala u Kragujevcu 1836. godine do devedesetih godina 20.veka, s tim što izlaganje postaje detaljnije pri obradi perioda nakon 1918. godine. Kraljevina SHS/Jugoslavija činila je ozbiljne napore radi izgradnje sopstvene vojne industije, naročito tridesetih godina. U međuratnom periodu izgrađeno je nekoliko državnih fabrika i remontnih radionica kao i čitav niz privatnih fabrika koje su se u potpunosti ili delimično bavile proizvodnjom naoružanja i vojne opreme. Najznačajniji vojnoprivredni objekat Kraljevine Jugoslavije pred Drugi svetski rat bio je Vojnotehnički zavod u Kragujevcu sa svojim odeljcima i pogonima. Tokom Drugog svetskog rata jugoslovenska vojna industrija je gotovo u

potpunosti uništena jer je okupator, suočen sa nemogućnošću da na licu mesta organizuje proizvodnju zbog pasivnog otpora zaposlenih, sve fabričke mašine demontirao i otpremio za Nemačku a jedan manji deo i prodao Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Po završetku rata, novostvorena druga Jugoslavija, u novim međunarodnim okolnostima i u uslovima nesigurnosti i neizvesnosti svog spoljopolitičkog položaja opredelila se za razvoj sopstvene vojne industrije. To opredeljenje postalo je još čvršće nakon 1948. godine i otvorenog raskida sa SSSR-om koji je dodatno iskomplikovao položaj Jugoslavije. U tom periodu nađen je oslonac u SAD-u i njihovoj znatnoj vojnoj pomoći ali je i izgrađen najveći deo vojnoindustrijskih kapaciteta i učinjen veliki napredak u razvoju i proizvodnji naoružanja i opreme. Posle normalizacije odnosa sa SSSR-om, zbog mogućnosti nabavke savremenog naoružanja pod povoljnim kreditnim uslovima i bez političkih uslovljavanja, dolazi do stagnacije i opadanja naše vojne industrije sve do 1973. godine kada Predsedništvo SFRJ menja svoje opredeljenje i odlučuje se za koncepciju opremanja naših oružanih snaga oslanjanjem na sopstvene snage. Celokupni proces obnove i razvoja vojne privrede Jugoslavije nakon Drugog svetskog rata odvijao se simultano na tri polja: organizovanje i opremanje istraživačko-razvojnih institucija, obnavljanje i izgradnja vojnoindustrijskih kapaciteta i školovanje odgovarajućeg kadra ali i uz velike probleme kao što su nedostatak stručnjaka, opreme, nestašica repromaterijala i nerazvijenost industrijske infrastrukture.

Treća glava *Vojnoprivredna delatnost osamdesetih godina* (51-79) zauzima centralno mesto i najviše prostora u knjizi. Data je detaljna šema organizacije Vojnoprivrednog sektora nakon 1984. godine, kada je pretrpeo poslednje značajne izmene, kao i delokrug rada i osnovni zadaci svake organizacione jedinice po naosob. Vojnoprivredni sektor kojim još od njegovog konstituisanja 1953. godine rukovodi pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, posle 1984. godine se bavio i planiranjem, koordinacijom i praćenjem realizacije istraživačkih i razvojnih programa u vojnotehničkim institutima ali i saradnjom sa civilnim naučno-istraživačkim ustanovama koje su bile angažovane na vojnim razvojnim programima.

U drugom delu poglavlja nalaze se podaci vezani za vojnu industriju i njenu proizvodnju osamdesetih godina. Autor nas upoznaje sa mestom vojne industrije u okviru jugoslovenske privrede, njenim pravnim položajem i proizvodnim programom pojedinih fabrika. Fabrike koje su bile angažovane za potrebe Vojnoprivrednog sektora delile su se u dve grupe: jednu grupu su činile fabrike koje su imale, od strane SIV-a, priznati status proizvođača naoružanja i vojne opreme (vojna industrija u najužem smislu) a drugu grupu su činile članice Zajednice INVOJ, njih 37, koje su radile i za civilne potrebe. Sve ove fabrike su se, dalje, prema podružjima proizvodnje delile na osam grupa. U nastavku, autor se bavi finansijskim parametrima poslovanja vojne industrije, njenim stručnim potencijalom, naučno-tehničkom i vojnoekonomskom saradnjom sa inostranstvom, uticajem rada

pojedinih fabrika za vojnoprivredni sektor na razvoj njihovog samostalnog istraživačkog rada kao i strukturom zaposlenih u vojnoj industriji.

Četvrta glava *Poslednje godine* (81-110) posvećena je poslednjem periodu postojanja druge Jugoslavije, od 1985. do 1992. godine. To su godine kada je trebalo da se ostvare ambiciozni planovi osmišljeni nekoliko godina ranije. Glavni nosioci razvoja vojne industrije trebali su da budu vojnotehnički instituti ali je značajna uloga namenjena i razvojnim kapacitetima nekoliko fabrika u okviru zajednice INVOJ kao i civilnim naučno-istraživačkim i razvojnim organizacijama. Međutim, politička i ekonomska realnost Jugoslavije osamdesetih godina nije išla na ruku realizaciji ovih planova. Najveće teškoće na koje se nailazilo bile su opšta ekonomska kriza, visoka inflacija, nestabilnost privrede i privređivanja u celini kao i opšte osiromašenje industrije usled koga su sredstva namenjena razvoju bivala iz godine u godinu sve manja. Pojavljuju se i prvi znaci krize izvoza zbog sve teže naplate izvedenih radova i isporučenog naoružanja i opreme.

Vojnoprivredni sektor tih godina nije mogao biti po strani važnih dešavanja u ekonomiji koja su išla u pravcu prvih planova o vlasničkoj transformaciji naše privrede. Zato je krajem 1990. godine SIV-u upućen predlog novog modela funkcionisanja i odnosa u vojnoprivrednoj delatnosti čiji najinteresantniji deo se odnosi na transformaciju vlasničkog kapitala u preduzećima vojne industrije, koji je čak predviđao i učešće stranog kapitala.

Znatnu pažnju autor je posvetio i saradnji sa armijama drugih zemalja, od-

nosno izvozu naoružanja i opreme. Izvoz je bio najintenzivniji u periodu od 1981. do 1985. godine kada je vrednost izvezene robe i izvedenih inženjerskih radova premašila 9 milijardi dolara. Sve do 1990. godine vrednost izvoza vojnoprivrednog sektora je bila znatna ali je pokazivala trend opadanja. Najveći kupac našeg naoružanja i naručilac obimnih inženjerskih radova bio je u ovom periodu Irak, kao i druge zemlje Bliskog istoka, nekoliko afričkih i latinoameričkih zemalja. Najveći deo svojih potreba za uvozom Jugoslavija je podmirivala uvozom iz zapadnoevropskih zemalja i SSSR-a.

U petoj glavi *Doprinos vojnoprivredne delatnosti tehničkom i privrednom razvoju zemlje* (111-121) autor se bavi uzajamnim odnosima i uticajima vojnoprivredne delatnosti i njenog prirodnog privrednog i naučno-istraživačkog okruženja u civilstvu. Vojnoprivredna delatnost izvršila je snažan uticaj na razvoj naučnog potencijala zemlje pružajući naučnim radnicima priliku da rade na stabilnim i solidno finansiranim projektima, u istraživanjima u novim područjima nauke, u savremenim laboratorijskim kapacitetima i uz razmenu znanja sa kolegama. Doprinos ove delatnosti ukupnom razvoju zemlje leži i u tome što su mnogi rezultati istraživanja za vojne potrebe upotrebljeni i u civilnoj industriji.

Šesta, poslednja glava *Zaključna razmatranja* (123-143) posvećena je analizi strateškog i spoljnopolitičkog položaja druge Jugoslavije u uslovima »hladnog rata« u Evropi. Taj položaj, neprijateljsko okruženje i trka u naoružavanju umnogome su uticali i na koncipiranje jugoslovenske ratne doktrine koja je zatim

uslovia i razvoj odgovarajućeg modela vojne privrede. Pored ovih spoljnih, brojni su i uticajni i sledeći unutrašnji faktori: vanblokovska (kasnije nesvrstana) ali aktivna spoljna politika, jedinstvena vojna doktrina (konceptija ONO i DSZ), opredeljenje druge Jugoslavije za socijalistički društveno-politički sistem i samoupravljanje. Na poslednjim stranicama knjige nalazimo interesantnu projekciju razvoja naoružanja u budućnosti, imajući u vidu političku i vojnu situaciju u svetu u poslednjih nekoliko godina. Na samom kraju teksta nalazi se i spisak korišćenih izvora i literature (145-146)

Knjiga *Vojna privreda druge Jugoslavije* Aleksandra Stamatovića višestruko je korisna, pored ostalog i stoga što donosi obilje statističkih i drugih podataka do kojih je obično, zbog specifičnosti vojnoprivredne delatnosti, teško doći. Standardno opremljena i snabdevena mnoštvom tabela koje iznete podatke čine pristupačnijima, ona će svakako biti nezaobilazan priručnik ne samo istraživačima koji se bave istorijom vojne privrede ili same vojske već i onima koji se bave privrednom istorijom Jugoslavije uopšte.

Vladimir CVETKOVIĆ

Milivoje M. Kostić, *Uspon Beograda: poslovi i dani trgovaca, privrednika i bankara u Beogradu XIX i XX veka*, 2, Biblioteka grada Beograda, PS „Grmeč”-„Privredni pregled”, Istorijski arhiv Beograd, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, Beograd 2000, str. 261

Važnost objavljivanja građe, posebno, sećanja savremenika i učesnika u događajima ne treba naglašavati, utoliko pre jer se znanje obogaćuje podacima koji se retko mogu naći u arhivskim dokumentima. Zato je poduhvat publikovanja zaostavštine Milivoja M. Kostića, koje je u okviru svoje izdavačke delatnosti preduzeo Istorijski arhiv grada Beograda a u saradnji sa Bibliotekom grada Beograda i Zavodom za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, značajan. Zaostavština Milivoja M. Kostića, čuva se u pomenotom arhivu od 1957/58. godine kada je otkupljena od autora. Ona u rukopisu nosi naziv *Grada o životu i radu beogradskih*

privrednika, preduzetnika, trgovaca i bankara (XIX-XX vek) i predstavlja pravo njihove biografije. Razlog što smo toliko dugo čekali da ta i slična grada ugleda svetlo dana, nalazi se u dugogodišnjoj dominaciji političke istorije, ali i ideološkim ogradama društva. Istovremeno to je uslovalo da budemo uskraćeni za znanje o ličnostima građanskog društva, koje su oblikovale privredni, ali i društveni život, kako Beograda i Srbije u 19. i prvoj polovini 20. veka, tako i Jugoslavije.

Prva knjiga te građe pojavila se 1994. godine, a druga 2000. godine, a obe pod naslovom „Uspon Beograda”. Me-